

طال المظالم

١٢٩٤٤

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

بحران‌ها و بی‌ثباتی‌ها در جمهوری اسلامی ایران

(۱۳۶۰-۸۴)

محمد شفیعی‌فر

استاد راهنما: دکتر حمید احمدی

استادان مشاور: دکتر همایون الهی و دکتر الهه کولایی

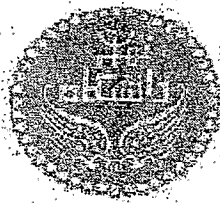
رساله برای دریافت درجه دکتری در رشته علوم سیاسی (مسایل ایران)

آبان‌ماه ۱۳۸۷

۱۳۸۸ / ۳ / ۷

کتابخانه اساتید دانشکده حقوق
قسمت مدارک

۱۱۳۶۶۶

دانشکده حقوق و علوم سیاسی
گروه آموزشی علوم سیاسی
گواهی دفاع از رساله دکتری

هیات داوران رساله دکتری : محمد شفیعی فر

در رشته : علوم سیاسی

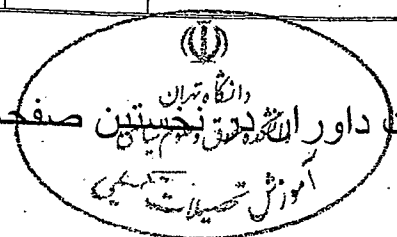
گرایش : مسائل ایران

با عنوان : بحر ان ها و بی ثباتی ها در جمهوری اسلامی (۱۳۸۴-۱۳۶۰)

ارزیابی نمود .

را در تاریخ : ۱۳۸۷/۸/۱۴ با درجه عالی

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبه دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد راهنما استاد راهنمای دوم (حسب مورد)	دکتر حمید احمدی	استاد	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲	استاد مشاور	دکتر الهه کولایی	استاد	"	
۳	استاد مشاور دوم (حسب مورد)	دکتر همایون الهی	استاد	"	
۴	استاد مدعو خارجی	دکتر علیرضا ازغندی	استاد	دانشگاه شهید بهشتی	
۵	استاد مدعو خارجی	دکتر ابوالفضل دلاوری	استاد	دانشگاه علامه طباطبائی	
۶	استاد مدعو داخلی	دکتر ابراهیم متقی	دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۷	استاد مدعو داخلی	دکتر حمیدرضا ملک محمدی	دانشیار	"	
۵	معاون یا نماینده معاون تحصیلات تکمیلی دانشکده	دکتر حمیدرضا ملک محمدی	دانشیار	"	

تذکر : این برگه پس از تکمیل هیات داوران در صفحه نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد

آموزش تحصیلات تکمیلی

جمهوری اسلامی ایران
دانشگاه تهران

شماره _____
تاریخ _____
پیوست _____

اداره کل تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب *محمد سعید...* متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است ، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مأخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه / رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است . در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد .
کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پردیس / دانشکده / مرکز دانشگاه تهران می باشد .

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء *محمد سعید...*
۸۷/۸/۱۵

آدرس : خیابان انقلاب اول خیابان فخر رازی - پلاک ۵ کد پستی : ۱۳۰۴۵/۵۶۸

فاکس : ۶۴۹۷۳۱۴

تقدیر و تشکر

در تدوین این رساله از راهنمایی‌ها و مشاوره اساتید زیادی بهره برده‌ام که خود را رهین منت آنها می‌دانم. به رسم و آیین ادب بر خود فرض می‌دانم که به‌طور ویژه از استاد ارجمند جناب آقای دکتر حمید احمدی که از ابتدای انتخاب موضوع رساله تا کنون و با فراز و نشیب‌های دوره طولانی این رساله، صبورانه پیگیر ادامه و اتمام کار بودند و همواره مرا مورد لطف و عنایت خود قرار دادند، صمیمانه تشکر می‌کنم.

همچنین باید از استادان محترم مشاور جناب آقای دکتر همایون الهی و سرکار خانم دکتر الهه کولایی که از دیدگاه‌ها و نظرات ارزشمند و رهنمودهای راهگشایشان استفاده برده‌ام، سپاسگزاری می‌کنم. ناگفته نگویم که کاستی‌ها و لغزش‌های نوشتار بر عهده من است.

از آقایان دکتر علیرضا ازغندی، دکتر ابراهیم متقی، دکتر حمیدرضا ملک‌محمدی و دکتر ابوالفضل دلاوری داوران محترم رساله که با ارائه نظرات نقادانه و ترغیب‌کننده، ابهامات و نارسایی‌های رساله را مورد تأکید قرار داده و باعث شفافیت و غنای رساله شدند، تشکر ویژه دارم. به این جمع می‌بایست نام استادان بزرگ دیگری را که در سال‌های دور و نزدیک افتخار شاگردی‌شان را داشتم، اضافه کنم. راهنمایی‌ها و نیز آثار قلمی این اساتید و سایر استادان معزز دانشکده حقوق و علوم سیاسی که در طول دوره تحصیلات آکادمیک از کارشناسی تا کنون از محضرشان تلمذ کرده و بهره‌ها برده‌ام، در تدوین این رساله بسیار ارزشمند و راهشگا بوده است و جبران ناشدنی مگر با لطف و عنایت خدا. خدایشان عزت و سربلندی دنیا و آخرت عنایت فرماید. این سپاسگزاری بدون یاد کردن از همسر صبور و فداکارم و فرزندان عزیزم کامل نخواهد بود. تمام تحصیلات آکادمیک من در دوره زندگی مشترکمان بوده و همسرم علاوه بر حسن تدبیر منزل و رسیدگی به امورات تحصیلی و بهداشتی و ... سه فرزند، نبود پدر را برای آنها بخصوص در دوره اسارت تحمل‌پذیر کرد و آئین صبر و بردباری و عشق به سرزمین را به آنها آموخت. خدایشان توفیق و منزلت دهد.

ناگفته نماند که در جریان این پژوهش، کارکنان محترم کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی بخصوص آقایان هدایتی و کوهیان و نیز کارکنان کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه مرکز آمار ایران، کتابخانه سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، و کتابخانه پژوهشکده مطالعات راهبردی در ارائه اسناد و داده‌ها و منابع کمال همکاری و مساعدت را داشته، متحمل زحمت شدند که بر خود فرض می‌دانم از همه آنها تشکر کنم. همچنین از کارکنان و کارشناسان تحصیلات تکمیلی دانشکده حقوق و علوم سیاسی بویژه سرکار خانم ورزنده که در طول این سال‌ها پی‌گیر امور اداری و اجرایی تحصیلم بوده‌اند، سپاسگزارم.

چکیده

مسئله اساسی این رساله عبارت است از وجود بحران و بی‌ثباتی متناوب در سه دوره جنگ، سازندگی و اصلاحات در جمهوری اسلامی ایران؛ بدین معنا که دولت مهندس موسوی در دوره جنگ با اتخاذ جهت‌گیری عدالت اجتماعی و تمرکز دولتی، مواجه با بحران رفاه و تولید و نیز بحران آزادی شد که این بحران‌ها به منازعات و کشمکش‌های سیاسی و اجتماعی در سطح نخبگان و جامعه دامن زد و در هنگامه تغییر دولت در سال ۱۳۶۸، منجر به تغییر اساسی در جهت‌گیری کلان کشور شد که در این رساله به منزله بی‌ثباتی تلقی می‌شود.

دولت هاشمی رفسنجانی طی سالهای ۷۶-۱۳۶۸ با اتخاذ سیاست سازندگی اقتصادی-صنعتی برای حل بحران رفاه و تولید وارد عمل شد، ولی الزامات سیاست تعدیل و خصوصی‌سازی، نظام جمهوری اسلامی را مواجه با بحران عدالت اجتماعی و نیز تشدید بحران آزادی کرد. متعاقب این بحران‌ها، منازعات و تنش‌های سیاسی-اجتماعی این دوره نسبت به دوره قبل افزایش یافت و تا آخر دوره، منجر به وقوع دوم خرداد ۱۳۷۶ شد که تغییر شدیدتری در جهت‌گیری کلان کشور ایجاد نمود و دومین مصداق بی‌ثباتی تحقق یافت.

دولت خاتمی طی سالهای ۸۴-۱۳۷۶ برای حل بحران آزادی به اصلاحات و توسعه سیاسی روی آورد، اما با گذشت زمان مواجه با تشدید بحران عدالت اجتماعی و سپس وقوع بحران استقلال سیاسی گردید. کشمکش‌ها و منازعات این دوره، بیشتر از دوره‌های گذشته بود و زودتر از دوره‌های پیشین مقدمات تغییر در جهت‌گیری کلان کشور را بوجود آورد و تا سال ۱۳۸۴ به یک تغییر جهت دیگر در سیاست‌های کلان کشور در قالب گفتمان عدالت و خدمت منجر شد که سومین مصداق بی‌ثباتی مورد نظر این پژوهش است.

بنابراین، سؤال این است: مکانیسم بحران و بی‌ثباتی در جمهوری اسلامی چگونه است و چرا جمهوری اسلامی در دوره ۸۴-۱۳۶۰ مواجه با تغییرات و نوسانات شدید در سیاست‌های کلان خود در هنگامه تغییر رئیس دولت بوده و بی‌ثباتی و به‌هم ریختگی و خانه‌تکانی شدید سیاسی را تجربه کرده است؟ این پژوهش، کارکرد نادرست یا ناکارکردی (Disfunction) نظام در ایفای وظایف، بخصوص عدم تعادل میان آرمان‌های اجتماعی را زمینه‌ساز این نوسانات و تغییر جهت‌های اساسی، بحران‌ها و بی‌ثباتی‌ها

در جمهوری اسلامی می‌داند و نظریه نظام اجتماعی پارسونز را به عنوان مناسب‌ترین الگو برای توضیح این مسئله، مبنای تحلیل بحران‌ها و بی‌ثباتی‌های جمهوری اسلامی قرار داده است. با استنباط از این مدل، ثبات و تعادل در جمهوری اسلامی منوط به وجود تعادل و تعامل میان خرده نظام‌های اقتصادی، علمی-آموزشی، سیاسی، تعادل میان نیروهای اجتماعی و اقشار بالا و پایین و متوسط و نیز رعایت تعادل بین آرمان‌های اجتماعی آزادی، عدالت و استقلال است. ضمن اینکه کارکردهای چهارگانه نظام‌ها هم در راستای این تعادل است و حفظ و تطبیق نظام با شرایط متحول محیطی، اجتماعی کردن، ایجاد و حفظ انسجام و همبستگی و نیز نیل به اهداف در صورت ایفای درست و کامل خود، عملاً تعادل را میان نیروهای اجتماعی و نیز آرمان‌های اساسی اجتماعی فراهم می‌کند.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، همه دولت‌های جمهوری اسلامی (دوره جنگ، سازندگی و اصلاحات) دچار سوء کارکرد در ایفای وظایف اساسی و ضروری نظام‌ها بوده‌اند؛ یعنی بحران‌ها و بی‌ثباتی‌های موجود در سیاست‌های کلان کشور ناشی از عدم تعادل در کارویژه‌های دولت بخصوص عدم تعادل بین اهداف و آرمان‌های اجتماعی (آزادی، عدالت و استقلال) بوده است. بدین ترتیب که عدم تعادل به بحران منجر شده و با گذشت زمان به تغییر جهت کلی سیاست‌های کلان کشور انجامیده است. به عبارت دیگر، تحولات جمهوری اسلامی این الگو را به دست می‌دهد که عدم تعادل بین کارویژه‌های دولت و نیز عدم تعادل بین اهداف و آرمان‌های اجتماعی، موجب بروز بحران در یک یا دو مؤلفه آزادی، عدالت و استقلال می‌شود. این بحران‌ها در کوتاه‌مدت منجر به بروز تنش‌ها و منازعات سیاسی می‌شود و در نهایت با گذشت زمان و جافتادن تنش‌ها و منازعات، به هنگام تغییر رئیس دولت، تغییری اساسی در جهت‌گیری کلان کشور را موجب می‌شود.

فهرست مطالب

۱۲	مقدمه: طرح پژوهش
۱۳	بیان مسأله
۱۴	هدف از طرح و ضرورت انجام پژوهش
۱۵	پیشینه پژوهش
۲۷	سؤال اصلی
۲۷	سؤالهای فرعی
۲۷	فرضیه اصلی
۲۸	فرضیه های جزئی
۲۸	تعریف مفاهیم
۲۹	۱- بحران
۳۴	۲- ثبات و بی ثباتی
۳۷	۳- جمهوری اسلامی و دوره های مختلف آن
۳۸	آزمون فرضیه
۳۹	روشهای اجرایی طرح
۳۹	سازماندهی پژوهش

۴۳	بخش اول: بحرانها و بی ثباتی های جمهوری اسلامی ایران (۸۴-۱۳۶۰)
۴۸	فصل اول: استقرار حاکمیت اسلامی (۶۰-۱۳۵۷)
۴۹	مقدمه
۴۹	گفتار اول: ویژگیهای جنبش انقلابی سالهای ۵۷-۱۳۵۶
۴۹	الف- ماهیت اسلامی جنبش
۵۱	ب- رهبری بلامنازع امام خمینی و روحانیت
۵۳	ج- گستردگی و فراگیری
۵۶	گفتار دوم: اهداف و آرمانهای انقلاب
۵۶	الف- دیدگاه رهبران و گروههای سیاسی

۶۸	ب- شعارهای انقلاب
۷۳	ج- از حکومت اسلامی تا جمهوری اسلامی
۷۸	گفتار سوم: آرمان‌های انقلاب در قانون اساسی جمهوری اسلامی
۷۹	الف- آزادی و حقوق سیاسی
۸۴	ب- عدالت اقتصادی و اجتماعی
۸۸	ج- استقلال و حاکمیت ملی
۹۲	گفتار چهارم: از انتقال قدرت تا تثبیت حاکمیت خط امام (۶۰-۱۳۵۷)
۹۳	الف- دوره انتقالی حاکمیت
۹۷	ب- دولت رسمی و قانونی
۱۰۳	فصل دوم: بحران‌ها و بی‌ثباتی‌ها در دوره جنگ (۶۸-۱۳۶۰)
۱۰۴	مقدمه
۱۰۶	گفتار اول: سیاستها و برنامه‌های دولت
۱۰۸	الف- کشاورزان و اصلاحات ارضی
۱۰۹	ب- کارگران و قانون کار
۱۱۱	ج- ملی کردن تجارت خارجی
۱۱۳	د- سیاست خارجی
۱۱۸	ی- سیاستهای فرهنگی
۱۲۱	گفتار دوم: آثار و پیامدهای سیاستهای توزیعی
۱۲۴	الف: بحران تولید و رفاه
۱۲۵	۱- سقوط تولید
۱۲۶	۲- کاهش درآمد نفت
۱۲۹	۳- بحران مالی
۱۳۰	۴- بحران در تراز پرداختها
۱۳۱	۵- تورم و بیکاری
۱۳۲	۶- گسترش بخش خدمات
۱۳۳	۷- رفاه اجتماعی
۱۳۷	۸- نتیجه‌گیری

۱۳۸	ب: بحران آزادی
۱۳۹	۱- احزاب، گروه‌های سیاسی و شوراها
۱۴۱	۲- مطبوعات و انتشارات
۱۴۳	۳- رقابت و مشارکت
۱۴۷	۴- عرصه فرهنگی - هنری
۱۴۹	۵- نتیجه‌گیری
۱۵۰	گفتار سوم: چالش‌ها و درگیری‌ها و تغییر در جهت‌گیری کلان کشور
۱۵۰	الف: عمل‌گرایی درون دولت
۱۵۱	ب: سیاست درهای باز
۱۵۳	ج: منازعات جناحی
۱۵۸	د: سرنوشت جنگ
۱۶۰	ی: تخطئه گذشته و چرخش
۱۶۲	ط: نتیجه‌گیری
۱۶۴	فصل سوم: بحران‌ها و بی‌ثباتی‌ها در دوره سازندگی (۷۶-۱۳۶۸)
۱۶۵	مقدمه
۱۶۶	گفتار اول: مؤلفه‌های اصلی توسعه اقتصادی - اجتماعی
۱۶۶	الف: تعدیل و خصوصی‌سازی
۱۶۹	ب: تولید و سرمایه‌گذاری
۱۷۱	ج: سیاست خارجی
۱۷۳	د: سیاست داخلی
۱۷۵	ی: سیاست فرهنگی
۱۸۰	گفتار دوم: آثار و پیامدهای تعدیل و خصوصی‌سازی
۱۸۱	الف: بحران عدالت
۱۸۳	۱- توزیع درآمد
۱۸۹	۲- الگوی مصرف و درآمد خانوار
۱۹۲	۳- نتیجه‌گیری

۱۹۳	ب: تشدید بحران آزادی
۱۹۴	۱- زیرساخت‌های آزادی و توسعه سیاسی
۱۹۷	۲- رقابت و مشارکت
۲۰۱	۳- نتیجه‌گیری
۲۰۳	گفتار سوم: چالش‌ها و منازعات و تغییر در جهت‌گیری کلان کشور
۲۰۳	الف: توصیه‌ها و انتقادات رهبری
۲۰۹	ب: تردید مجلس و دولت؛ گرایش به تثبیت
۲۱۲	ج: منازعات بین - جناحی
۲۲۰	د: تعارضات درون - جناحی
۲۲۴	ی: نارضایتی مردمی و واکنش‌های اجتماعی
۲۲۷	ط: نتیجه‌گیری
۲۲۹	فصل چهارم: بحران‌ها و بی‌ثباتی‌ها در دوره اصلاحات (۸۴-۱۳۷۶)
۲۳۰	مقدمه
۲۳۱	گفتار اول - مؤلفه‌های اصلی سیاستهای دوره اصلاحات
۲۳۲	الف: توسعه سیاسی و جامعه مدنی
۲۳۴	۱- گسترش مطبوعات و اطلاع‌رسانی
۲۳۷	۲- احزاب و گروه‌های سیاسی
۲۳۹	۳- انجمن‌ها و تشکل‌های غیردولتی
۲۴۱	۴- جنبش‌های اجتماعی
۲۴۳	ب: توسعه علمی - فرهنگی
۲۴۳	۱- فرهنگ و امور فرهنگی
۲۴۷	۲- جایگاه دانشگاه‌ها و تحقیقات
۲۵۱	۳- زنان، جوانان و اقلیت‌ها
۲۵۷	ج: سیاست خارجی
۲۶۰	د: سیاست اقتصادی
۲۶۳	گفتار دوم: آثار اصلاحات سیاسی - فرهنگی
۲۶۶	الف: تشدید بحران عدالت
۲۶۸	۱- مطالبات اقتصادی - معیشتی

۲۷۱	۲- بیکاری
۲۷۲	۳- احساس بی‌عدالتی و ناامیدی اجتماعی
۲۷۷	ب: بحران استقلال سیاسی
۲۸۱	ادغام در نظام بین‌الملل
۲۸۳	گفتار سوم: چالش‌ها و منازعات و تغییر در جهت‌گیری کلان کشور
۲۸۵	الف: توصیه‌ها و انتقادات رهبری
۲۸۷	۱- تذکر و توصیه به دولت
۲۸۹	۲- هشدار در مورد حرکت خزنده فرهنگی
۲۹۳	۳- سیاست آندلسی کردن و فروپاشی
۲۹۵	ب: اقدامات نظارتی مجلس پنجم
۳۹۸	ج: اقدامات قوه قضاییه
۳۰۲	د: عملکرد مجلس ششم
۳۱۲	ی: منازعات جناحی
۳۲۲	ل: منازعات درون-جناحی
۳۲۴	م: نارضایتی مردم و تغییر جهت کلی
۳۲۶	ن: نتیجه‌گیری
۳۲۹	نتیجه‌گیری بخش اول

۳۳۳	بخش دوم: مباحث نظری؛ ثبات و تعادل در نظام اجتماعی
۳۳۵	فصل پنجم: الگوهای بحران و بی‌ثباتی در جامعه‌شناسی سیاسی
۳۳۶	مقدمه
۳۳۷	گفتار اول: الگوهای مارکسیستی
۳۳۷	الف- کار مارکس
۳۳۸	ب- یورگن هابرماس
۳۴۱	ج- کلاوس اوفه
۳۴۴	گفتار دوم: الگوهای کثرت‌گرایانه
۳۴۴	الف- ویلفردو پاره‌تو
۳۴۵	ب- رابرت دال

۳۴۸	ج- کورپوراتیسم
۳۵۰	گفتار سوم: الگوهای کارکردگرای ساختاری
۳۵۳	الف- تالکوت پارسونز
۳۵۷	ب- دیوید ایستون
۳۶۰	ج- کارل دوپیچ
۳۶۱	د- چالمرز جانسون
۳۶۶	ی- ظرفیت کارکردگرایی ساختاری برای تبیین تحولات جمهوری اسلامی
۳۶۹	گفتار چهارم: آثار بحران‌ها (بی‌ثباتی) در جامعه و دولت
۳۷۰	الف- مفهوم و تعریف بی‌ثباتی
۳۷۱	ب- رهیافت‌های مختلف در باره بی‌ثباتی
۳۷۳	ج- بی‌ثباتی، خشونت و کشمکش سیاسی
۳۷۶	د- مصادیق بی‌ثباتی در جمهوری اسلامی
۳۷۸	فصل ششم: ثبات و تعادل در جمهوری اسلامی
۳۷۹	مقدمه
۳۸۰	گفتار اول: تعادل و نقش تعادل‌بخشی
۳۸۰	الف- تعادل و تعامل بین خرده‌نظام‌ها
۳۸۴	ب- تعادل بین نیروهای اجتماعی
۳۸۹	ج- تعادل بین اهداف و آرمان‌های اجتماعی
۳۹۷	گفتار دوم: کارکردها و وظایف دولت
۳۹۸	الف- اجتماعی کردن
۴۰۰	ب- وحدت و ایجاد همبستگی
۴۰۴	ج- هماهنگی و تطبیق با شرایط محیطی
۴۰۶	د- تحقق اهداف
۴۱۱	گفتار سوم: تطبیق مدل کارکردگرای ساختاری بر جمهوری اسلامی
۴۱۷	گفتار چهارم: مصادیق بی‌ثباتی در جمهوری اسلامی
۴۲۰	نتیجه‌گیری

*****

۴۲۲	بخش سوم: تبیین بحرانها و بی‌ثباتی‌ها در جمهوری اسلامی
۴۲۳	مقدمه
۴۲۶	الف- تبیین تحولات دوره انتقالی (۶۰-۱۳۵۷)
۴۲۷	ب- عدالت به عنوان آرمان اجتماعی
۴۳۲	فصل هفتم: دولت عدالت‌خواه مبارز طلب و بحران رفاه و آزادی (۶۸-۱۳۶۰)
۴۳۳	مقدمه
۴۳۴	گفتار اول: عدم تعادل در کارویژه‌ها
۴۳۷	الف- تأثیر عدم انطباق بر بحران رفاه و تولید
۴۴۰	ب- اجتماعی کردن و انتقال ارزش‌ها
۴۴۲	ج- تأثیر عدم تعادل در کارویژه‌ها بر بحران آزادی
۴۴۴	گفتار دوم: عدم تعادل بین اهداف و آرمان‌ها
۴۴۵	الف- تأثیر تمرکزگرایی بر بحران رفاه و تولید
۴۴۸	ب- تأثیر تمرکزگرایی بر بحران آزادی
۴۵۱	ج- علت تمرکزگرایی دهه ۱۳۶۰
۴۵۴	گفتار سوم: انسجام و همبستگی ساختاری و ارزشی
۴۵۴	الف- منازعات جناحی
۴۵۶	ب- جایگاه امام خمینی
۴۵۸	گفتار چهارم: تغییر در جهت‌گیری کلان کشور برای ایجاد تعادل مجدد
۴۶۲	نتیجه‌گیری
۴۶۵	فصل هشتم: دولت استقلال طلب مصلحت‌جو و بحران عدالت و آزادی (۷۶-۱۳۶۸)
۴۶۶	مقدمه
۴۶۸	گفتار اول: ایجاد تعادل بین اهداف و کارویژه‌ها
۴۶۹	الف- تطبیق با شرایط متحول داخلی و خارجی
۴۷۱	ب- تأثیر مصلحت‌اندیشی بر بحران آزادی
۴۷۵	گفتار دوم: تضاد ارزشی و به هم خوردن تعادل اجتماعی
۴۷۶	الف- تغییر ارزش‌ها
۴۷۹	ب- تأثیر توسعه اقتصادی بر تحولات ارزشی
۴۸۲	ج- عدم تعادل میان حوزه‌های سیاسی و اقتصادی

۴۸۵	گفتار سوم: انسجام و همبستگی در سطوح سیاسی و اجتماعی
۴۸۷	عدم تعادل جناح‌ها و نیروها
۴۹۰	گفتار چهارم: بحران عدالت و آزادی و تغییر در جهت‌گیری کلان کشور
۴۹۲	تأثیر آزادسازی اقتصادی بر توسعه سیاسی
۴۹۵	نتیجه‌گیری
۴۹۹	فصل نهم: دولت آزادی‌خواه صلح‌طلب و بحران عدالت و استقلال (۸۴-۱۳۷۶)
۵۰۰	مقدمه
۵۰۲	گفتار اول: گرایش به اصلاحات و عدم تعادل جدید
۵۰۳	الف- توسعه سیاسی و آزادی
۵۰۷	ب- تخریب اصول موضوعه نظام
۵۱۰	ج- تخریب عوامل همبستگی اجتماعی
۵۱۴	د- توسعه حزبی و عدم تعادل
۵۱۵	گفتار دوم: تضاد و تعارض ارزشی
۵۱۷	الف- ناهنجاری‌های اخلاقی- اجتماعی
۵۲۰	ب- بی‌توجهی به هنجارها و مظاهر دینی
۵۲۲	ج- حقوق و مسائل زنان
۵۲۵	گفتار سوم: عدم انسجام و همبستگی نخبگان حاکم
۵۲۶	الف- وزارت کشور- شورای نگهبان
۵۲۸	ب- قوه مجریه- قوه قضاییه
۵۲۹	ج- منازعات دورنی اصلاح‌طلبان
۵۳۰	گفتار چهارم: اصلاحات و فروپاشی انسجام اجتماعی
۵۳۱	الف- گسترش بی‌رویه مطبوعات
۵۳۳	ب- جنبش‌های اجتماعی
۵۳۹	ج- جنبش‌های قومی- اقلیتی
۵۴۰	د- عدم تعادل و بروز شاخص‌های بی‌ثباتی
۵۴۲	نتیجه‌گیری
۵۴۶	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری بخش سوم

*****

فصل پایانی: نتایج و یافته‌های پژوهش ۵۵۱

مقدمه ۵۵۲

گفتار اول: تحلیل کلان ۵۵۴

الف- نقش مردم در تحولات جمهوری اسلامی ۵۵۴

ب- نیروهای اجتماعی و تحولات جمهوری اسلامی ۵۵۶

ج- بی‌ثباتی‌های بین دوره‌های ریاست جمهوری ۵۶۲

گفتار دوم: نتایج نظری و راهبردی ۵۶۴

الف- گفتمان عدالت اجتماعی (۶۸-۱۳۶۰) ۵۶۶

ب- گفتمان سازندگی (۷۶-۱۳۶۸) ۵۶۹

ج- گفتمان اصلاحات (۸۴-۱۳۷۶) ۵۷۴

د- چشم‌انداز آینده ۵۷۸

ی- سناریوهای پیش‌رو برای آینده ۵۸۲

کتابنامه ۵۸۶

الف- منابع فارسی ۵۸۶

۱- الف: کتاب‌ها ۵۸۶

۲- الف: پایان‌نامه‌ها ۵۹۵

۳- الف: مقاله‌ها ۵۹۷

۴- الف: نشریات و روزنامه‌ها ۶۰۰

ب- اینترنت ۶۰۰

ج- منابع لاتین ۶۰۳

۱- کتاب‌ها ۶۰۳

۲- مقاله‌ها ۶۰۵

جدول‌ها و شکل‌ها

جدول ۱-۱: توزیع شعارهای انقلاب اسلامی برحسب محورهای تعیین شده ۶۹

جدول ۱-۲: شعارهای مربوط به اهداف و ارزش‌های انقلاب اسلامی ۶۹

جدول ۱-۳: توزیع شعارهای مربوط به اهداف و ارزش‌های فرهنگی انقلاب ۷۰

جدول ۱-۴: توزیع شعارهای مربوط به اهداف و ارزش‌های سیاسی انقلاب ۷۱

- ۷۲ جدول ۵-۱: توزیع شعارهای مربوط به اهداف و ارزش‌های اقتصادی انقلاب
- ۱۰۱ جدول ۶-۱: ظرفیت تولید نفت خام، صادرات مستقیم نفت خام: ۶۰-۱۳۵۱
- ۱۰۹ جدول ۱-۲: درصد خانوارهای نمونه روستایی استفاده کننده از... ۱۳۶۷-۱۳۵۶
- ۱۲۵ جدول ۲-۲: محصول ناخالص داخلی (GDP)، رشد آن، کسری ... ۶۷-۱۳۶۰
- ۱۲۷ جدول ۳-۲: ظرفیت تولید و صادرات مستقیم نفت خام ... و درآمد نفت و گاز: ۶۷-۱۳۵۶
- ۱۲۸ جدول ۴-۲: محصول ناخالص داخلی کشور به تفکیک اجزای هزینه نهایی: ۶۷-۱۳۶۰
- ۱۳۰ جدول ۵-۲: ارزش مبادلات بازرگانی خارجی: ۶۷-۱۳۶۰ (میلیارد ریال)
- ۱۳۲ جدول ۶-۲: نرخ تورم و بیکاری ۱۳۶۷-۱۳۶۰ (درصد)
- ۱۳۲ جدول ۷-۲: نرخ بیکاری جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر به تفکیک مناطق شهری و روستایی ۶۵-۱۳۵۵
- ۱۳۲ جدول ۸-۲: کارکنان تابع قانون استخدام کشوری و...: ۶۸-۱۳۶۰
- ۱۳۳ جدول ۹-۲: توزیع نسبی شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر در بخش‌های اقتصادی
- ۱۳۴ جدول ۱۰-۲: متوسط درآمد و هزینه‌های کل خانوارها: ۶۷-۱۳۶۰
- ۱۴۲ جدول ۱۱-۲: تعداد مطبوعات برحسب محل و فاصله انتشار: ۶۷-۱۳۵۴
- ۱۴۶ جدول ۱۲-۲: اطلاعات آماری مشارکت انتخاباتی ۶۸-۱۳۶۰
- ۱۴۸ جدول ۱۳-۲: سینماها و تماشاگران فیلم‌های سینمایی: ۶۷-۱۳۵۶
- ۱۶۹ جدول ۱-۳: نرخ بیکاری جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر به تفکیک مناطق ... ۷۵-۱۳۶۵
- ۱۷۰ جدول ۲-۳: برخی شاخصهای اقتصادی تولید و رفاه در دوره سازندگی
- ۱۷۶ جدول ۳-۳: سینماها، فیلم‌های تولیدی و تماشاگران فیلم‌های سینمایی: ۷۵-۱۳۶۸
- ۱۷۹ جدول ۴-۳: دانشجویان دانشگاه‌ها و... و دانشگاه آزاد اسلامی
- ۱۸۲ جدول ۵-۳: نرخ رشد، نرخ تورم، نرخ رشد نقدینگی در دوره سازندگی
- ۱۸۵ جدول ۶-۳: شاخص‌های نابرابری توزیع درآمد در مناطق شهری و روستایی: ۷۳-۱۳۵۸
- ۱۸۶ جدول ۷-۳: ضریب جینی و دهک‌های درآمدی در سالهای ۷۵-۱۳۶۳
- ۱۹۰ جدول ۸-۳: متوسط درآمد کل و هزینه کل یک خانوار شهری و روستایی: ۷۵-۱۳۶۸
- ۲۰۱ جدول ۹-۳: اطلاعات آماری مشارکت انتخاباتی: ۷۵-۱۳۶۸
- ۲۳۵ جدول ۱-۴: تعداد مطبوعات برحسب محل و فاصله انتشار: ۸۳-۱۳۷۲
- ۲۴۵ جدول ۲-۴: تعداد عناوین و شمار کتاب‌های منتشر شده ...: ۸۳-۱۳۷۰
- ۲۴۶ جدول ۳-۴: گردشگران وارد شده به کشور ۸۳-۱۳۷۵
- ۱۰

- جدول ۴-۴: سینماها، فیلم‌های تولیدی و تماشاگران فیلم‌های سینمایی: ۸۳-۱۳۷۶ ۲۴۷
- جدول ۴-۵: گزیده آماری فعالیت‌های تحقیق و توسعه: ۸۳-۱۳۷۵ ۲۵۰
- جدول ۴-۶: تعداد پذیرفته‌شدگان مراکز آموزش عالی برحسب جنس: ۸۳-۱۳۶۵ ۲۵۱
- جدول ۴-۷: شاخص‌های اقتصادی دوره اصلاحات: ۸۳-۱۳۷۶ ۲۶۲
- جدول ۴-۸: اطلاعات آماری مشارکت انتخاباتی: ۸۳-۱۳۷۶ ۲۶۴
- جدول ۴-۹: شاخص‌های منفی اقتصادی: ۸۳-۱۳۷۶ ۲۶۷
- جدول ۴-۱۰: ضریب جینی و نسبت سهم دهک‌ها بر اساس هزینه خالص سرانه: ۸۱-۱۳۷۶ ۲۶۹
- جدول ۴-۱۱: نرخ بیکاری جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر ۸۳-۱۳۷۵ ۲۷۲
- جدول ۷-۱: ارزیابی دولت موسوی از حیث کارکردها ۴۶۳
- جدول ۸-۱: ارزیابی دولت هاشمی رفسنجانی از حیث کارکردها ۴۹۶
- جدول ۹-۱: ارزیابی دولت خاتمی از حیث کارکردها ۵۴۴
- شکل ۲-۱: نمودار توسعه انسانی در جمهوری اسلامی ۱۲۲
- شکل ۵-۱: هرم قدرت در جامعه سیاسی ۳۴۷
- شکل ۵-۲: فرایند تبدیل نهاده به داده در نظام سیاسی ۳۵۸
- شکل ۶-۱: آزادی و حدود افراط و تفریط آن ۳۹۰
- شکل ۶-۲: استقلال و حدود افراط و تفریط آن ۳۹۱
- شکل ۶-۳: عدالت و حدود افراط و تفریط آن ۳۹۲
- شکل ۶-۴: مؤلفه‌های جمهوری اسلامی با حدود افراط و تفریط هر وجه ۳۹۳
- شکل ۶-۵: دولت‌های تک‌وجهی (تک‌پایه) در جمهوری اسلامی ۳۹۵
- شکل ۶-۶: دولت‌های تک‌وجهی در جمهوری اسلامی با حدود افراط و تفریط ۳۹۵
- شکل ۶-۷: دولت‌های دوپایه (دو‌وجهی) در جمهوری اسلامی ۳۹۶
- شکل ۶-۸: تیپ ایده‌آل جمهوری اسلامی ۳۹۷
- شکل ۶-۹: مدل بحران و بی‌ثباتی در جمهوری اسلامی ۴۲۱
- شکل ۷-۱: سیکل عدم تعادل، بحران و بی‌ثباتی در جمهوری اسلامی ۴۲۴

مقدمه:

طرح تفصیلی پژوهش

بیان مسأله

جمهوری اسلامی ایران در طول سه دهه گذشته فراز و نشیب‌های مختلفی را پشت سر گذاشته که قابل مطالعه علمی و نظری است. طی دوره بی‌ثباتی سیاسی و جنگ قدرت اولیه پس از انقلاب (۶۰-۱۳۵۷)، ائتلاف انقلابی ضدشاه فروپاشید و جریان انقلابی و اسلام‌گرای پیرو امام خمینی با غلبه بر سایر مدعیان قدرت، حاکمیت را به طور کامل در اختیار گرفت؛ به گونه‌ای که از نیمه دوم سال ۱۳۶۰، حاکمیت در جمهوری اسلامی در چارچوب کلان‌اسلام‌گرایی فقهاتی تداوم یافته است.

با اینکه گفتمان کلان‌اسلامی در قالب دو طیف چپ-راست و بعداً اصلاح‌طلب-اصول‌گرا قدرت را در اختیار داشته و به عنوان میراث‌دار انقلاب و امام خمینی کشور را اداره کرده است، طی سالهای ۸۴-۱۳۶۰، جمهوری اسلامی به‌طور مشخص سه دوره متفاوت جنگ، سازندگی و اصلاحات را تجربه نموده است. متناظر با این دوره‌ها سه چهره مختلف از جمهوری اسلامی نیز ظهور یافته که هر یک واجد بحران‌هایی در یک یا دو حوزه اساسی عملکرد دولت بوده است.^۱ به واسطه همین بحران‌ها و آثار آنها در جامعه، با تغییر هر رئیس قوه مجریه، جمهوری اسلامی مواجه با یک تغییر رادیکال و نوسان شدید شده که کشور را مدتی مواجه با بی‌ثباتی و ناپایداری در جهت‌گیری کلان‌کشور و نیز جابجایی گسترده نیروی انسانی و مدیریتی کرده است.

در یک جمع بندی از سه دوره گذشته جمهوری اسلامی، می‌توان گفت: سه خرده گفتمان مختلف بر جمهوری اسلامی حاکم بوده که بعضاً متعارض به نظر می‌آیند؛ در دوره جنگ، گفتمان عدالت خواهانه-ستیزه‌جویانه، حاکم بر سیاست‌های دولت در عرصه‌های داخلی و خارجی بود، در دوره سازندگی، گفتمان استقلال طلبانه-مصلحت‌جویانه مبنای سیاست‌ها قرار گرفت و سپس در دوره اصلاحات، گفتمان آزادیخواهانه-صلح طلبانه، مدنظر قرار گرفت. این تفاوت‌ها بین سه دوره یعنی گذار از عدالت اجتماعی در سیاست داخلی به تعدیل اقتصادی، و سپس به اصلاحات سیاسی، و در عرصه خارجی گذار از ستیزه‌جویی به مصلحت‌اندیشی و سپس به صلح طلبی، در این پژوهش تعبیر به نوعی بی‌ثباتی یا ناپایداری در جهت‌گیری‌های کلان‌کشور می‌شود که در واکنش به یک بحران در حوزه‌ای خاص حادث شده است. به نظر می‌رسد هر یک از این نوسانات شدید و بی‌ثباتی‌ها در جهت‌گیری کلان‌کشور، متعاقب عدم تعادل یا بحرانی بوده که در هر یک از دوره‌ها بوجود آمده است.

۱- گرچه ممکن است این بحران‌ها ارتباطی هم به ساختار نهادی نظام جمهوری اسلامی داشته باشد، ولی اینجا با فرض ثابت بودن سایر شرایط، فقط بحران‌ها در ارتباط با عملکرد قوه مجریه و سیاست کلان‌کشور بررسی شده است.